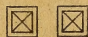
ВЫДАВНИЦТВО ТОВАРИСТВА „ПРОСВѢТА“
ВЪ УЖГОРОДѢ. — Ч. 8.

Чимъ и якъ гноѣти.

НАПИСАВЪ:
М. ТВОРИДЛО
директоръ господарскоѣ школы въ Домбоку.

ЦѢНА 2 КОР. ЧСЛ.

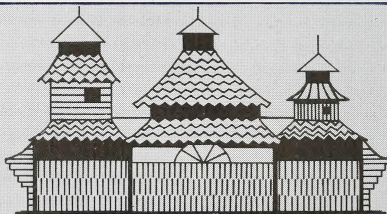

УЖГОРОДЪ,
КНИГОПЕЧАТНЯ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАР. „УНІО“
1921.

EX
LIB
RIS

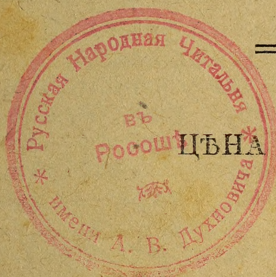
PAUL R. MAGOCSI

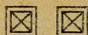
ВЫДАВНИЦТВО ТОВАРИСТВА „ПРОСВѢТА“
ВЪ УЖГОРОДѢ. — Ч. 8.

ЧИМЪ И ЯКЪ ГНОѢТИ.

НАПИСАВЪ:
М. ТВОРИДЛО
директоръ господарскоѣ школы въ Домбоку.

ЦѢНА 2 КОР. ЧСЛ.

УЖГОРОДЪ,
КНИГОПЕЧАТНЯ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАР. „УНІО“
1921.

Гнôй на поле — золоте зерно въ хату.

I.

Якѣ суть землѣ въ насъ на Пôдкарп. Руси?

На Пôдкарпатскôй Руси находиться найбольше лѣса, бо ажъ понадъ половину всѣхъ земель. Четвертина приходить на пасовище, полонины та неужитки, ледво одна пята часть то земля пôдъ плугомъ, а решта на иншу культуру. Бôльша часть орноѣ землѣ лежить на долахъ. Є то дуже родюча наплывова земля. Она повстала зъ намулу, якій нанесли колись рѣки его.

Въ горахъ на западъ сонця вытворилися землѣ зъ колишнихъ вульканичныхъ скалъ. Они ще досить плодовнѣ, але вже не такъ, якъ на долахъ. У схôднôй части гористоѣ Руси повстали землѣ изъ скалъ. якѣ называеме пѣсковцемъ. Тѣ землѣ вже худобнѣйшѣ. Загально на долахъ землѣ богатшѣ чимъ въ горахъ. Але и въ горахъ въ рѣчныхъ ярахъ та долинахъ земля наплывова — не зла. Декуды навѣть лѣпше родить, чим на рôвнинахъ.

Чи великій дають урожай нашѣ землѣ?

На то най намъ скаже ось така таблиця:
На одному гектарѣ землѣ родиться въ сотнарахъ метр.

	Пшеницѣ	жита	овса	крумплѣвъ.
въ Даніи:	23·7	17.7	19·4	175·4
въ Чехахъ:	15·7	16·4	16·2	97·8
въ Пôдк. Руси:	5	5	5	60

Чи наша земля така пôдла?

Скаже неоденъ: Земля въ насъ пôдла. Але прецѣнь нѣхто не скаже, що пôдла є земля на рôвнинахъ надъ Тисою, чи Ляторицею, або надъ Угомъ Тажъ то найбогатшѣ землѣ! И другѣ поля не худобнѣ. Де родиться кендерицья та доганъ, де дозрѣвае винна лоза, а навѣть ѣдомѣ каштаны, де є такъ краснѣ овочевѣ дерева, тамъ земля не плоха!

А въ горахъ? Тамъ, правда, нѣ кендерицья, нѣ доганъ не зародять. Але де буйно цвитуть миліонами лѣкарскѣ ростины, де выростають найзапашнѣйшѣ травы, де розляглися на лагодныхъ склонахъ пасла, луки та полонины такъ шумнѣ якъ мало въ котрыхъ горахъ, де и хлѣбъ не зле йде, тамъ земля такожъ не зла. Марга красить тамъ газдôвство, скоро лѣпше коло поля ходиме.

До того Пôдкарпатска Русь закрылася карпатскими верхами одъ морозу, вѣтру, розвернулася до полудневого сонця. А сонце для землѣ то благодать. И земля загаломъ добра. Коли хлѣборобъ лишъ дещо ѣй поможе, она родить красно. Далеко красше, чимъ въ горахъ альпейскихъ або иншихъ.

Для чогожъ такъ мало выдае зъ угра?

Не тяжко одповѣсти. Наши поля голоднѣ! Не справленѣ, не одводненѣ, (высушенѣ) не гноенѣ такъ, якъ треба. Давно и людей було менше и земля не такъ вызыскана, лѣпше родила. А теперь людей удвоѣлося а землѣ не пробуло. Але родити кажуть ѣй бôльше якъ передъ тымъ! Луки не видѣли гною нѣ стаенного, нѣ штучного. На паслахъ нѣкто його не розкидавъ, нѣ ихъ не поправлявъ, а поля нѣколи не дôстали гною тôль-

ко, кôлько потребують. Посадить газда крумплѣ, потомъ ячмѣнь чи овесъ, а потомъ оставить його на пасло и по двохъ-трохъ рокахъ знову садить крумплѣ. А худобна ростина кинена въ землю безъ гною, сама мусить здобувати поживу безъ помочи людскоѣ руки. Але знесилена борьбою о здобутя корму, або ще зможе дати слабѣ овочи, або згине передъ часомъ навѣть на добрôй земли. Але попробуймо:

1. поправити землю въ часъ плугомъ та бороною, щобы насѣня не тратило силъ на борьбу зъ твердою землею,

2. вычистити землю зъ дикоѣ хопты, щобы той ничтожный хабазъ не высосавъ корму зъ землѣ,

3. спустити надмѣръ воды, щобы ростина не мокла въ водѣ та зимнѣ,

4. *дати корму въ землю* такого, якого она потребуе для засѣяного насѣня.

Тогды будеме видѣти, що насѣня кинене въ землю буде рости розкошно, весело, не буде хворѣти, марнѣти. Тогды дасть краснѣ плоды. Бо ростина, то такъ якъ дѣтина: кохана, люблена розкошуе, ажъ любо дивитися. А коли оставиме еѣ сиротою, на власнѣ силы, не е у неѣ розкоши, але холодъ, нужда, голодъ. Звычайно гине, а вже мало коли одвдячиться за посѣвъ, якъ доспѣе свого вѣка.

А чому дика ростина росте красно безъ людскоѣ помочи?

Може не каждый знае, що кожда ростина житямъ своимъ подобае на чоловѣка. Родиться,

выростае, оддыхае, бореся о выгоды зъ иншими ростинами, борониться передъ звѣрятами (кропива—жалить, бодакъ—коле), передъ спекою сонця закриваеся або безнастанно сонця глядае (сонѣшникъ), передъ надмѣромъ воды, глядае за поживою и т. д. Кто слѣдить пильно за житямъ ростины, то може чуднѣ рѣчи про нихъ розказувати. Найважнѣйше для ростины—то листя и корѣня. Ними ростина оддыхае и побирае поживу. А кождый знае, що у господарскихъ ростинъ, якъ примѣромъ у пшеницѣ чи жита, и листя и корѣнь малѣ, слабѣ. Зато у дикоѣ ростины и листя и корѣнь сильнѣ. Ними умѣе дика неужиточна ростина навѣть зъ пôдлоѣ землѣ здобути кормъ. А пшениця, чи жито, слабосильнѣ и вѣтеръ еѣ переверне. Колибы ихъ не кохати, не орати, не полоти дикихъ ростинъ, не давати ѣсти, погинули бы въ борьбѣ. Кто не вмѣе ихъ сокотити, той худобный, такій якъ тѣ ростины. Найбôльша бѣда для нихъ—*то голодъ*. Кто умѣе ихъ добре кормити, той такожъ голоду не знае.

Якого корму потребуе ростина?

Ростина потребуе много стравъ. А ученѣ начислили ихъ ажъ 14. Стравы тѣ называються: уголь, воденъ, кисенъ, *азотъ*, *фосфоръ*, *потасъ*, *вапно*, желѣзо, магнезъ, хльоръ, содъ, кремѣнка, манганъ и глинъ.

Де суть тѣ стравы и якъ выглядають?

Всѣ они суть або въ землѣ, або въ воздусѣ. Ростина мае уста, котрыми кормиться, а тыми устами есть корѣня и листя. Якъ хто пообтинае

листя або корѣня—то ростина гине. Ростина ѣсть стравы лишъ тогды, якъ они добре розпущенѣ въ водѣ. Ростина мае на кôнцяхъ корѣнчикôвъ такій сокъ, що сама собѣ приготовляе, варить та маленькими отворами-устами втягае и ѣсть.

Чи може ростина жити, коли деякій кормъ хибуе?

Нѣ, ростина згине, якъ лишъ одинъ зъ нихъ буде хибувати. Щастя, що всѣ тѣ стравы суть въ земли и въ воздусѣ. Лишъ декотрыхъ е дуже мало. А тѣ мусить вже самъ газда додати.

Котрыхъ стравъ есть въ земли за мало?

Звычайно найменше есть потасу, фосфору, азоту и вапна. Тыхъ чотыри мусить собѣ кождый газда запамятати и ихъ ростинамъ додати.

Якъ мае то робити?

Дуже просто: гноѣти! Въ гною е якразъ тѣ чотыри стравы, котрыхъ въ землѣ есть найменше, а то: потасъ, фосфоръ, азотъ и вапно.

Якъ взялися тѣ стравы въ гною?

Знаеме, що гнôй не есть нѣчимъ иншимъ, лишъ калъ и мочь звѣрячій, змѣшаный зъ мервою, значить, есть то перегнилѣ ростины, якѣ звѣрята зъѣли, а якѣ вертають назадъ въ землю, зъ котроѣ выросли. Якъ росли, то черпали зъ землѣ тѣ чотыри стравы. Топерь вертають назадъ въ землю зъ тыми чотырма стравами. Такъ оно йде рôкъ за рокомъ. Тѣ стравы суть поживою ростинъ. Ростины суть поживою звѣрятъ и людей. Калъ звѣрячій и людскій вертае назадъ въ

землю, а зъ нимъ тѣ 4 стравы для ростинъ. А колибы зерно, солома, мясо, молоко и т. д. не йшло зъ газдовства на продажъ, а худоба не выходила поза свое поле, коли бы гнôй добре по поли роздѣлювався, то земля нѣколи не могла бы убожѣти кормомъ для ростинъ. Правда, ростина потребуе ще свѣтла, тепла, вогкости, та електрики, а человѣкъ не вмѣе о то подбати. Однакъ то дае вже сама природа. Але поживу може и мусить дати самъ человѣкъ.

Коли гноѣня е розумнымъ?

Гноѣня есть розумнымъ лишъ тогды, якъ оплачуеся, якъ дае найбôльшу нагороду въ зернѣ за працю и капиталъ. Не конче той розумно гноить, кто дуже много гноить. Якъ ростина не буде могла всеѣ стравы спожити, бо мае еѣ за богато шкода гною и працѣ и грошей. Кто зновъ гноить за мало, той на тôмъ зовсѣмъ не заробить, анѣ не ощадить, але стратить. Ростина терпить голодъ и не въ силѣ дати плоду здорового. Неразъ дати хоть дащо гною въ своимъ часѣ, а вже оплатиться въ двое. Засада каже: гноѣти ту землю, котра намъ се оплатить, котра не мае поживы.

На якôй земли есть найменше поживы для ростинъ?

На тôй, зъ котроѣ безнастанно збираеме, а нѣчого ѣй не даеме. Примѣромъ на лукахъ.

А чомужъ луки мимо того родять траву?

Тутъ сама природа помагае. Але видиме что на негноеныхъ лукахъ мало есть солодкихъ

травъ чи команицѣ, а за то выростае неужиточный мохъ, кваснѣ травы, бо тѣ лишь можуть ще жити и на худобныхъ земляхъ. А якъ погноиме, а землю зрушиме, то заразъ являються солодкѣ травы, команиця, люцерна. То само на поляхъ.

Чи безъ гною не можна зробити землѣ уродливою?

Можна *одлогомъ:* даеме земли одинъ або два роки одпочивати, не сѣеме на нѣй нѣчого, не пасеме, але зореме та добре выполеме бороною и не дозволиме, щобы що небудь на нѣй росло. Тогды земля—кажуть одпочивае. Але одпочинокъ той не можна поровнати зъ одпочинкомъ чоловѣка. Бо тогды якразъ земля найбôльше працюе. У нѣй въ серединѣ вариться, приготовляються стравы, приступнѣ для новыхъ ростинъ. Але то лишь тоды, коли нѣчого не збираеме, не пасеме, та не дозволиме, щобы дикѣ ростины выростали, та тягнули соки; коли зореме и бороною заволочуеме и нищиме розвитокъ дикоѣ ростины. То называеме чорный облôгъ. Тогды земля такъ добре приготовиться до другого року, що и безъ гною лѣпше родить.

Чи выплатиться нынѣ такій облôгъ.

Нѣ. Въ нынѣшнихъ часахъ господарь вже не може позволити собѣ на облôгъ, бо шкода землѣ тратити на цѣлый рôкъ, гноемъ може поправити землю о много користнѣйше и ще того року мати зъ землѣ плоды.

Покажи менѣ, якъ гноишь поле.
А я скажу тобѣ, якій зъ тебе газда.

II.

Стаеннѣ и природнѣ гноѣ.

Якѣ роды гноѣвъ знають люде?

Знають три роды гноѣвъ: стаенный, зеленый и штучный,

А) Гнôй стаенный:

Стаенный гнôй е то мѣшанина изъ звѣрячого калу, гноѣвки и подстѣлки. Сей гнôй е тымъ лѣпшій, чимъ лѣпша паша, котрою кормиме и чимъ лѣпше стеливо. Звѣстно, що примѣромъ подстѣлка зъ листя вже не есть на гнôй такъ добра, якъ примѣромъ солома. А паша для худобы зъ соломы не есть такъ добра на гнôй, якъ зъ команицѣ. Чимъ кормиме, тымъ гноиме. Гнôй одъ молодыхъ звѣрятъ менше богатый, чимъ одъ старыхъ, бо молодѣ лѣпшу пашу стравлять и зъужіють на будову свого тѣла.

Гнôй коровячій есть вогкій, потребуе много пôдстѣлки. Въ земли перегнивае поволи, довго, бо три и чотыри роки. Богато мае въ калѣ фосфору и вапна, а въ мочу—азоту и потасу. *Гнôй кôньскій* есть горячій, сухій, скоро розкладаеся, такъ що заледво рôкъ-два перегнивае въ земли, а на третій вже треба на ново поле гноѣти. Але за то добрый на таку землю, яку треба скоро загрѣти. Отже на загороду (кертъ), на тяжкѣ, глинистѣ, холоднѣ поля. На легкихъ сухихъ поляхъ

не дуже добрый, бо выпалюе. Тутъ лѣпшій коровячій. Щобы на гноѣвни не псувся, треба його мѣшати зъ коровячимъ. Такимъ самымъ есть гнôй зъ пôдъ мулôвъ и ослôвъ.

Гнôй зъ пôдъ овецъ и козъ есть такожъ подобно якъ кôньскій лѣпшій на зимнѣ и вогкѣ поля, бо есть дуже горячій та скоро розкладае ся. Мае въ собѣ дуже много азоту. Добре давати його на землю богату, засобну, бо на худобныхъ, легкихъ выпалюе. Зерна не вродиться по нѣмъ на легкôй земли, але о много лѣпше зародить крумпля чи капуста.

Гнôй зъ пôдъ свиней вже не есть такъ добрый, якъ тамтѣ бо водянистый и убогій въ кормъ. Лѣпше буде давати його на луки, бо въ калѣ бувае много насѣня дикоѣ хопты, хабазъ, бôльше чимъ въ иншôмъ гною. А то вывезене на поле розростае ся наново, та занечищуе поле.

Гнôй зъ пôдъ дробу есть найлѣпшій и найбогатшій зо всѣхъ. Длятого, треба його дуже вызбирувати, а въ курнику посыпувати його попеломъ або сухою землею, щобы не псувавъ ся. Розтертымъ гноемъ добре посыпати землю, де есть мохъ, бо той гнôй його нищить.

Дуже богата въ поживу есть *гноѣвка (мочôвка)*, головно мае дуже много азоту. Хто гноѣвки не збирае, але выпускае на вулицю, або дасть выпарувати на сонцѣ, той робить собѣ велику шкоду. Треба ю збирати въ керничку зроблену зъ каменя, цеглы, чи зъ цементу при гноѣвни, або въ бочку вкопану въ землю такъ, щобы гноѣвка до неѣ стѣкала. А найлѣпше ще поливати ними часъ одъ часу гнôй, а решту вывозити на луку чи на поле, довго дома не держати.

Кождый гной е въ газдовствѣ добрый, а е дуже цѣннымъ добромъ. Але и въ поли треба знати, коли приорати, якъ много та пôдъ яку ростину. Хто заходить ся якъ слѣдуе зъ гноемъ, той збôгачуе и стодолу и стайню и хижу.

Чи той самъ гнôй годить ся на кожду землю?

Нѣ, не на кожду. На тяжку, глинисту землю есть лѣпшимъ гнôй не дуже перегнилый, мервистый, бо одъ такого она стае пухкою. На такôй земли удасть ся добре по гноеви пшениця. Гнôй треба плитко приорати.

На пѣскову землю лѣпше дати гнôй дуже перегнилый, бо онъ еѣ вяже. Корисно буде гноѣти таку землю вчасно весною гноемъ вывезенымъ въ поле ще въ зимѣ а не заразъ приорювати. Тогды она не высушуе ся дуже. Таку землю треба гноѣти по троха, але часто, майже пôдъ кожду ростину.

На землѣ вапнистѣ добрымъ есть гнôй мервистый, менше гнилый, але глубше приораный, щобы добре загнивъ. Такѣ землѣ годять ся головно пôдъ ростины струковѣ, команицю, люцерну.

На землѣ богатѣ въ порохнячку, примѣромъ на луки (де много есть въ землѣ гниючихъ ростинъ) не служить вже звычайный гнôй. Тутъ лѣпшѣ вже штучнѣ гноѣ, або — якъ люде кажуть — порохъ.

Якъ треба поступати зъ гноемъ въ газдовствѣ?

Гнôй въ газдовствѣ есть дуже цѣннымъ добромъ. Длятого треба його дуже пильнувати, щобы не исказивъ ся. Сонце, вѣтеръ и дождь то вороги гною. Такъ його знищать, що и въ поле не е що вывезти. Для того не треба складати въ високу

купу, бо сонце палить изъ усѣх сторонъ, а вѣтеръ высушуе безъ потребы. Треба його складати такъ, щобы дождь не затѣкавъ та не выполѣкувавъ. Не треба до гною допускати нѣ курей нѣ свиней, бо порозрапують, попереврертають — а гнôй псуе ся.

Кто держить пôдъ маргою въ стайнѣ, най не жалуе землю пôдъ сподомъ выбити добре грубою верствою глины, щобы не перепускала гноѣвки. До того зробити такъ, щобы вода зъ двора не затѣкала, а гноѣвка щобы ровцемъ збирала ся въ керничку приготовану за стайнею и добре прикрыту зъ верха. Въ стайнѣ треба коровамъ змѣняти одъ часу до часу мѣсто, абы рôвно по цѣлôй стайнѣ придоптували гнôй. А стелити треба копче, бо пôдъ сухимъ гнôй лѣпше держить тай для марги здорово.

Хто хоче держати гнôй не на стайнѣ, але на дворѣ, той мусить приготовити для гною на дворѣ плытку яму выложену изъ споду та зъ боковъ цементомъ, або цеглою, або деревомъ а вже найменше вылѣпити верствою тяжкоѣ глины. Дощôвка не смѣе до гноѣвнѣ затѣкати. Одъ часу до часу треба полляти гнôй той гноѣвкою, або водою, а гнôй складати рôвно и зъ верха притолочити.

Якъ поступати зъ гноемъ стаенныиъ въ поли?

Гнôй вывезеный на поле треба заразъ розкинути и приорати. А вже дуже зле держати в купкахъ. Лѣпше заразъ розкинути. Помыляе ся тотъ, кто-скаже, що гнôй мусить провѣтрити ся. Гнôй провѣтрюваный тратить силу и поживу. На горбахъ треба гноѣти сильнѣйше, на долахъ менше. На тяжкихъ поляхъ богато и мервистого, але не часто, а на лекшихъ частѣйше але менше.

Чи на кождомъ поли треба гнôй приорювати?

Часомъ буває и таке, що треба лишъ зъ верха розкинути а не приорювати. Гноѣме такъ на весну поверха на засѣянôй озиминѣ, коли видиме, що дуже слаба. Также на команицю, чи люцерну, коли видиме, що слаба. Також гноиме такъ само луку.

А буває, що гноиме землю пôдъ ярыцю вчасно на весну и лишаеме гнôй неприораный, але лишь на земляхъ дуже сухихъ, пѣсковыхъ. Се на то, щобы гнôй заховавъ вогкость пôдъ собою въ земли.

Якъ поступати на поли зъ гноѣвкою.

Гноѣвку вывозиме звичайно зъ гноемъ. Але на луки, до загородъ (керты), а такожъ и на поле, якъ треба зерно подогнати, бо слабе, вывозиме и розливаеме гноѣвку. Въ гноѣвцѣ есть дуже много поживы, якоѣ въ землѣ найменше, а яка есть найдорозша, то есть азоту. Дла того то гноѣвка такъ дуже цѣнена. Але якъ въ земли за богато азоту, то онъ палить. Длятого не розливаеме гноѣвки инакше, якъ розпущену водою, а то двѣ части воды, а одну гноѣвки.

Що робити, якъ въ господарствѣ за мало гною?

Якъ газда мае досить лукъ и худобы, або якъ може сѣяти для худобы пашню подостаткомъ, то йому гною не буде на поле хибувати. Мусить лишь добре заходити ся зъ гноемъ, а такожъ дбати, щобы лука не була пѣсна.

Але въ газдôвствахъ, де поле йде головно пôдъ зерно, де лукъ мало, а черезъ то и худобы мало, а ще може зерно выпродуеся, тамъ гною не вистане.

Тамъ треба його докупити. Ще лѣпше зробиме, якъ збираеме зъ улиць та зъ путей болото, або зъ ставôвъ (озеръ) намулъ, бо то дуже добрый гнôй. Помагають собѣ люде такъ званымъ *компостомъ*. А роблять компостъ въ тотъ способъ: Збирають одпадки, якѣ до нѣчого въ газдовствѣ не годятъся, въ одну купу, най гние. Тамъ скидають черезъ цѣлый рôкъ чи два впитко: болото изъ ставôвъ (озеръ), чи зъ улиць, ровôвъ, смѣтя зъ хижѣ, румовища, одпадки зъ кухнѣ, якѣ не годяться для свиней, здохлину, одпадки изъ забитыхъ звѣрять, копита, роги, кости, полову, сплѣснѣлу солому, чи сѣно, шерсть, одпадки вовны, зела зъ поля, листя, мохъ здертый, людскѣ одходы, попѣлъ, словомъ то, що на нѣчо инше не годиться. Таку купу на 3 метры широку а 2 високу и довгу, якъ треба, поливаеся, часъ одъ часу гноѣвкою, або й водою якъ не есть гноѣвка. Се на то, щобы не высыхала. То все такъ гние. Разъ або два разы до року вымѣшуеся. Якъ добре перегние, маеме дуже добрый гнôй, неразъ лѣпшій якъ стаенный гнôй.

Де недостае стаенного гною, тамъ помагають собѣ ще инакше: дають *зеленый гнôй*.

Б) Що то е зеленый гнôй?

Бувае таке, що поле задалеко, тяжко до него гнôй возити. Або земля пѣскова, та сиплеся такъ, що и стаеннымъ гноемъ еѣ не злѣпишъ. Тогды помагають собѣ люде инакше: засѣвають деякѣ ростины, якъ примѣромъ люпинъ, середелю, гречку, (поганку, татарку) чи иншѣ, а коли розростеся, заорюють въ зелены, такъ якъ гнôй. То називаеся гноѣня зеленымъ гноемъ. Есть оно дуже добре на кожду землю, а головно на пѣсковѣ та тяжкѣ-глинистѣ, землѣ. Першѣ стають больше звязлѣ и держать больше вогкости, другѣ противно, пухкѣ та теплѣйшѣ.

III.

Штучнѣ гноѣ.

Що то е *штучнѣ гноѣ?*

Штучнѣ гноѣ называють у насъ люде коротко „порохъ". Суть то гноѣ, якихъ газда самъ собѣ не може зробити. Ихъ роблять звычайно въ фабрикахъ штучнымъ способомъ и тому называеме ихъ штучными.

Чи много вже людей ихъ уживае?

Безъ нихъ вже нинѣ въ газдовствахъ о высокôй рольничôй культурѣ, навѣть якъ е много звычайного гною, нѣхто не обходиться. Тамъ они вже такъ конечно потребнѣ, якъ и стаенный гнôй, а навѣть бôльше. Кождый газда а навѣть и той, що мае заледво маленькій кускъ землѣ, хоснуеся ними, бо знае ихъ велику вартость и поплатность. Не е вже днесь лѣпшого газды, котрый бы ихъ не уживавъ.

Коли штучнѣ гноѣ конечно потребнѣ.

Знаеме, що въ стаеннôмъ гною даеме въ землю для ростины чотыри стравы, а то: потасъ, фосфоръ, азотъ и вапно. Але деякѣ ростины потребують одноѣ зъ тыхъ стравъ бôльше нѣжъ е въ гноеви, а другоѣ менше. Примѣромъ буракъ потребуе дуже много потасу, а менше иншихъ. Мы можеме дати такъ много стаенного гною, що потасу буде досить. Але тогды за богато дали мы зъ гноемъ азоту, вапна и фосфору. То намъ виходить за дорого, а користь не дуже велика. Що тогды робити? Дати гною такъ якъ треба, а до того додати навозу

штучного потасового. То намъ выйде танше, а бураки будутъ краснѣйшѣ. Зновъ зерно потребуе фосфору. Але мы зерно продали, а зъ нимъ и фосфорову страву. Въ соломѣ зновъ, котру даеме на гнôй фосфору мало. Для буракôвъ ще досить, але для жита чи пшеницѣ вже нѣ. Щожъ робити? Треба конечно додати фосфоровыхъ гноѣвъ до стаенного.

Чи одну поживу не можна заступити другою?

Памятайме, що навѣть десять разôвъ бôльше одноѣ поживы, примѣромъ потасу, не заступить другоѣ, примѣромъ фосфору, азоту чи вапна. И щобы якъ много дати одноѣ, то коли друга хибить, ростина гине, якъ що дещо не найде въ земли сама. А дати ѣй дещо тоѣ поживы, ростина оджива̂е, немовбы на ново на свѣтъ прійшла. Але тогды мусить газда знати 1) котра пожива хибить въ земли, 2) якѣ е знанѣ штучнѣ гноѣ.

Якъ то можеме познати, котроѣ поживы хибить?

Можеме знати по тôмъ, коли знаеме: 1) спосôбъ нашоѣ господарки (господарка зернова, господарка годовлѣ марги, господарка плеканя промисловыхъ ростинъ, мѣшана...? 2) коли мы гноѣли въ послѣдне? 3) якъ слѣдувала одна ростина за другою? 4) яку поживу кожда зъ нихъ найбôльше вытягае зъ землѣ? 5) яка есть наша земля (багниста, глиниста, пѣсковата чи яка?). Але ажъ о томъ поговорим̂е, мусиме напередъ дознатися:

Якѣ е знанѣ штучнѣ гноѣ?

О тôмъ можна дуже много писати. Але мы подамо якъ найкоротше, а колись выйде про те ще окрема обширна книжочка.

Вже одъ давна ученѣ земледѣльцѣ спознали, що въ земли есть для ростинъ за мало: азоту, фосфору, потасу и вапна. И через довгѣ лѣта глядали такихъ гноѣвъ. Тай винайшли ихъ досить много. Подѣлили ихъ на чотыри головнѣ роды, а то на: азотовѣ, фосфоровѣ, потасовѣ и вапнянѣ. И нынѣ суть знанѣ:

Зъ гноѣвъ азотовыхъ: *Салѣтра чилійска* мае въ 100 kg ваги 15 kg азоту. Або инакше кажѣмъ: Салѣтра мае 15% азоту. *Сѣрчанъ амоновый* мае 19—21% азоту, *азотанъ вапневый* мае 11—12% азоту, *мука* изъ высушеноѣ и змеленоѣ кровы 9—12% азоту и 1% фосфору. Е ще иншѣ, але о нихъ не будеме говорити. Найлѣпша е салѣтра, але за те найдорозша.

Зъ гноѣвъ фосфоровыхъ: *Суперфосфатъ* мае 10—12% фосфору, якій легко въ водѣ (отже и въ земли) розпускаеся. *Томасина* 11—25% фосфору, якій въ квасѣ цитриновôмъ розпускаеся, а 38—60% вапна. *Мука костяна* (костянка) 20—24% фосфору, якій тяжко розпускаеся. Мука зъ костей приготовляеся въ той способъ, що кости сушиме, палиме, а потомъ мелеме и вже гноиме. А коли ще передъ тымъ горячою парою вытягнеме костяный клей, а бензиною товщь (масть) то достанемо ажъ 25—30% фосфору, якій дуже легко въ водѣ розпускаеся. Чимъ лѣпше чистиме изъ товщу, тымъ лѣпша та мука на поле.

Зъ гноѣвъ потасовыхъ. Каинитъ мае 8—12% потасу. Коли каинитъ вычистити, то буде мати ажъ 40% потасу. Тогды не називаеме каинитомъ, але кажеме: „сорокъ процентовя сôль потасова". Суть ще иншѣ соли, що мають потасъ. Дуже много по-

тасу мае *попѣлъ* изъ спаленого дерева. А кождый знае самъ, що попѣлъ е добрымъ гноемъ.

Гноѣ вапнянѣ. *Палене вапно* розмелене есть найлѣпше, бо найчистѣйше и мае ажъ 91% вапна, непалене вапно розмелене вже есть занечищене; потомъ идуть иншѣ вапнянѣ гноѣ, якѣ мають що разъ меньше вапна, якъ примѣромъ одпадки зъ вапнярень, фабрикъ, богатѣ въ вапно землѣ, котрѣ називаеме опоки, болота, поклады гипсу и т. д.

Суть ще *гноѣ мѣшанѣ*, то е такѣ, въ котрыхъ находиться по двѣ а навѣть по три поживы. Такимъ есть примѣромъ *суперфосфатъ амоновый, суперфосфатъ азотовый, суперфосфатъ потасово-азотовый* и т. д. Але о нихъ вже тутъ не будеме близше писати.

Люде наши купиютъ такожъ штучнѣ погноѣ. Але не знають, якѣ ихъ роды и не называють ихъ инакше, якъ порошками. Прійде газда до крамницѣ „дайте — каже — порошку на поле“. Купуе та не знае, якій гнôй купивъ. Чи того гною земля потребуе, газда не знае. Але и купець не знае, та дае то що мае пôдъ рукою. Але коли газда прійде до бовту и скаже: „дайте менѣ томасины“, то купець вже не дасть йому каиниту, мимо того що и томасина и каинитъ суть порошками.

Котрыхъ изъ тыхъ навозôвъ потребують поодинокѣ ростины?

На то одповѣдь така: кожда ростина потребуе кождого навозу. Але знаеме, що декотрѣ зъ нихъ побирають одного бôльше, а другого менше. И такъ команиця, люцерна, горохъ, вика зовсѣмъ не потребуе навозôвъ азотовыхъ. Они ще земли додають

сами азотъ, бо умѣють ловити його зъ воздуха. Чи треба пôдъ нихъ або по нихъ давати навозы азотовѣ? Очевидно — нѣ. За то жито и овесъ потребують конче азоту, а пшениця азоту и до того ще фосфору, бо безъ фосфору вилягае. Бôбъ потребуе дуже много фосфору, менше вже потасу и вапна. Лупинъ задоволяеся самымъ потасомъ, бо инше самъ собѣ умѣе здобути. Крумплѣ дуже вдячнѣ, якъ имъ нагноити поле стаенным гноемъ, бо тутъ мають вже потасъ, а до того ще дати азотового навозу. Вапна крумплѣ не люблять — достають въ мокрый часъ струпи.

При гноеню треба добре сокотитися, яка була передъ тымъ ростина, а яка по нѣй, бо не кожда себе любить. А вже якъ мусиме садити одну по другôй такѣ, що не терплять себе, то мусиме дати той навôзъ, котрый перша забрала, а друга потребуе. Але и не на кожду землю треба того самого гною. Одна мае його досить и тогды не треба гноѣти, а друга за мало. Ленъ дае красне, мягке, довге прядиво з землѣ богатоѣ въ потасъ. Кендериця жадае много азоту.

Котрыхъ изъ гноѣвъ потребують поодинокѣ землѣ?

Тутъ зновъ скажеме коротко:

Гною азотового потребують найбôльше землѣ легкѣ, а чимъ земля лекша, тымъ бôльше його потребуе. Недостатокъ азотового гною можу познати окомъ. Коли листя буракôвъ чи зерновыхъ ростинъ темнозелене, то можу собѣ сказати, що въ земли есть досить азоту. Але якъ листя есть ясно-зелене ажъ жовтаве, то земля та худобна въ азотъ.

Земля, котра держить въ собѣ вогкость, не терпить на недостачу азоту. Тяжкѣ землѣ звычайно його не потребують. Ще менше потребують землѣ богатѣ въ порохнячку (гумусъ). Землѣ, на котрыхъ буйно росте жалива (крапива), лобода, на котрыхъ зерно легко вылягае, е богатѣ въ азотъ.

Гною фосфорового потребують тяжкѣ землѣ. Де стебло велике, листя красне, а колосъ пустый малый, зерно худе, мале, де краѣ листя у бурака тутъ и тамъ чорнѣють хочь здоровѣ, тамъ земля потребуе фосфорового гною, бо мае його за мало.

Потасовыхъ гноѣвъ потребують легкѣ пѣсковѣ землѣ, а такожъ землѣ, богатѣ въ порохнячку. На такихъ земляхъ крумпля родила бы красно, колибъ додати потасовоѣ соли чи каинѣту. А лука не мокра, покрыта мохомъ, тратить мохъ якъ розкинеме каинѣтъ або попѣлъ. Потасовыхъ гноѣвъ потребують такожъ землѣ вапнистѣ, але вже не потребують його тяжкѣ глинистѣ, намуловѣ, пухкѣ. Коли листя круплѣвъ та бураковъ слабо розвиваються, скручуются, достають темнѣ плямы та пруги, а не видиме на нихъ шкодниковъ, то можеме наперѣдъ сказати: земля худобна въ потасъ.

Вапно выполѣкуе вода зъ землѣ дуже легко; для того його въ земли дуже мало. Буває нараз земля подъ сподомъ вапниста, а зъ верха нѣчо вапна не мае. Еѣ треба вапнувати. Тымъ больше треба вапнувати землѣ невапнистѣ, тяжкѣ.

Якъ виджу, що стебло слабе, мае довге а вузке листя, то земля убога въ вапно. Якъ виджу на поли щавийку, маруну (хризантемумъ), або

якъ въ садѣ зъ черешнѣ падають передъ часомъ недоспѣлѣ ягоды, якъ виджу кваснѣ травы, мохъ то оно буде доказомъ, що земля потребуе вапна.

Зато бодакъ, чеснокъ, огниця, команиця, люцерна, дика морква, малина, пôдбѣлъ, стоколос а вика, горошокъ свѣдчать, що землѣ не треба вапнувати. На лукахъ тѣ самѣ а кромѣ нихъ кмѣнъ, пирійка, шалвія, косатець такожъ говорять, що въ земли есть вапно.

Тяжкѣ землѣ не зносять ростинъ такихъ, котрѣ люблять вапно. Але якъ на нихъ така ростина росте, то вже самѣ говорять, що мають вапна досить.

Чи способъ господарки скаже намъ такожъ, якого треба гною?

Такъ, скаже. Коли въ газдовствѣ есть много лукъ, а сѣно не йде на продажъ, лишъ для худобы, якъ газда умѣе добре газдувати гноемъ, то таке газдôвство и безъ штучныхъ гноѣвъ не зле выпаде. Гной, стаенный изъ лукъ дае много потасу и азоту. Въ такôмъ газдовствѣ треба лишъ повапнувати тогды, якъ газда выпродуе зерно. Въ зернѣ вывозиться много фосфору. Хто збирае на купы одпадки вапнянѣ, звалища та румовища домôвъ, або й вапно изъ другого свого поля (якъ таке мае!) и вывозить на поле, той не потребуе купувати вапна. Хто робить компосты, збирае болота изъ ставôвъ (озеръ) та ровôвъ, тому не треба купувати азотовых гноѣвъ. Хто купуе тано̂ кости, де може и самъ у себе меле, той не потребуе купувати гноѣвъ фосфоровыхъ.

Якъ гноѣти штучными гноями?

Штучнѣ гноѣ суть найлѣпшѣ, якъ доповнения стаенного гною. Умѣти доповняти, не е велика штука. Кто зачавъ и навчився, той вже ихъ не кидае, бо дуже оплачуються.

Азотовѣ гноѣ уживаеся ось такъ:

Салитра чилійска дѣлае заразъ, скоро впаде въ землю, а дѣлае сильно, але коротко. Еѣ сѣеся на весну передъ самою сѣйбою и легко боронуеся, або навѣть зъ верха по засѣвѣ. Якъ видиме, що озимина або бураки слабо на весну сходять, то сѣеме по верха, щобы пôдогнати. Выстане дати 50—150 kg на угръ. То залежить одъ силы землѣ. Треба сокотитися, щобы не дати пôдъ дощъ, бо сполоче.

Сѣрчану амонового можна дати пôдъ зиму и вчаснѣйше, бо не такъ скоро розкладаеся, дѣлае поволи. Годиться для озиминъ. Його заорюеся повною борозною.

Азотанъ вапневый и азотове вапно е такъ само добре, якъ салитра. Треба сѣяти передъ засѣвомъ зерна въ сухій часъ и заразъ добре боронувати, або плитко приорати. За три-чотыры дни можна вже сѣяти зерно. Даеся 100—150 kg. на угръ.

Зъ гноѣвъ фосфоровыхъ суперфосфатъ есть найлѣпший на тяжшѣ землѣ, а такожъ пôдъ яре зерно. Дѣлае дуже скоро. Треба засѣяный приорати. Даеся 150—250 kg. на угръ.

Костяна мука есть лѣпша на лекшѣ, теплѣ землѣ, а одпарена и на пѣсковѣ.

Томасина добра на землѣ глубокѣ, пропускаемѣ, убогѣ въ вапно, на кваснѣ луги (бо мае вапно!) пôдъ овочевѣ дерева, виноградъ. Даеся 200—300 kg., а заорюеся пôдъ зиму.

Зъ потасовыхъ каинитъ добрый поверха на луки, пасовища, полонины, торфы. На поляхъ приорюеся. Хто спôзнивъ зъ гноенямъ пôдъ крумплѣ, або хто хоче дати потась пôдъ тяжкѣ землѣ, той лѣпше зробить, якъ дасть не каинитъ, але 40% сôль потасову. Даеться 150—300 kg. каиниту, а 50—80 kg. потасовоѣ соли.

Ванно дуже пôдносить вартость тяжкихъ зимныхъ квасныхъ земель. Оно таку землю загрѣе, знищить квасы. Бувало посѣешь вапно и до двохъ мѣсяцѣвъ зникнуть кваснѣ зела, а на ихъ мѣсто являться команиця чи солодкѣ травы самѣ одъ себе. Лишъ кобы земля не була мокра, бо тогды нѣчо не поможе. Найлѣпше есть чисте палене вапно. Його треба до 800 kg. на одинъ угръ. А выстарчить на довгѣ часы. Вапнуеме або въ стерню, або пôдъ другу орку. Чимъ менше чисте вапно, тымъ бôльше треба дати. У кого е вапняна земля, то можна еѣ вывезти 30—40 возôвъ, пôдъ зиму, щобы земля добре перемерзла.

ثمنه

Выдавництвомъ тов. „Просвѣта“ въ Ужгородѣ выйшли до теперь слѣдуючѣ книжки:

1. Что то „Просвѣта“—Василя Пачовського 1 Кч
2. Чортъ на весѣлю—оповѣданя изъ житя Верховинцѣвъ—Лукача Демяна ... ... 3 „
3. Выбôръ изъ поезій Стефана Руданського (дуже веселѣ и забавнѣ стихотворы) . 3 „
4—7. Исторія Пôдкарпатскоѣ Руси—проф. Василя Пачовського, ч. I. (до р. 1526). 12 „
8. Чимъ и якъ гноѣти—М. Творидла ... ... 2 „

Замовляти можна всѣ тѣ книжки въ канцеляріи тов. „Просвѣта“, Ужгородъ, Капитульна ул., ч. 10, або въ книгарнѣ „Уніо“.

Кождый Русинъ и Русинка повиннѣ быти членами тов. „Просвѣта“ Подкарпатскоѣ Руси. Членьска вкладка 10 кор. рочно!

Въ кождôмъ селѣ повинна быти читальня товариства „Просвѣта“.

